

СТВОРЕННЯ ФРАНКО-НІМЕЦЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ АНТАНТИ І ФРАНЦУЗЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Стаття присвячена колоніальній політиці Франції в Африці в 70–90-ті роки XIX ст., зокрема, досліджено проблему створення франко-німецької колоніальної антанти та реакції на це французького суспільства.

Ключові слова: колоніальна політика, франко-німецька колоніальна антанта, політичні дискусії.

Між зовнішньополітичною концепцією німецького уряду, яка розглядала агресію в Європі і, в першу чергу, військовий розгром Франції як центральне завдання, і колоніальною експансією існувала суперечність. Вона була джерелом сумнівів і коливань і для правлячих кіл Німеччини, і для самого О. фон Бісмарка при переході імперії до політики колоніальних загарбань.

Впродовж 1884 й 1885 рр. Німеччина надзвичайно енергійно здійснювала колоніальні загарбання. Колоніальна політика начебто посіла центральне місце в зовнішній політиці країни. В угоду їй Німеччина, здавалося, займала демонстративно ворожу позицію щодо Англії й вступала з нею в гострі конфлікти через низку колоніальних питань. Водночас Німеччина шукала зближення зі своїм традиційним ворогом — Францією. Все це могло створити враження, що «франко-німецький антагонізм кинутий на задній план..., центральним фактором політичного становища став антагонізм англо-німецький», що «дало початок зближенню держав, які ще нещодавно смертельно воювали, і це є не вираженням скороминущої дипломатичної потреби»¹. Однак, така картина є суперечливою. Зовнішньополітична концепція О. фон Бісмарка в основному залишилася незмінною. Як і раніше, рейхсканцлер головні цілі зовнішньої політики вбачав у Європі і вважав, що для боротьби у цьому театрі Німеччина повинна тримати в Європі свою військову міць. Як і раніше, він думав, що фінансові та політичні ресурси імперії повинні бути поставлені на службу досягнення цих цілей.

Позиція ж французьких політичних кіл і преси щодо німецьких колоніальних загарбань змінювалася відповідно до позиції уряду.

У червні 1884 р. О. фон Бісмарк зненацька, всупереч своїм колишнім заявам, підкреслив значну зацікавленість німецьких, і зокрема франкфуртських, банків у єгипетському борзі, що змушувало його виявляти зацікавленість до фінансової сторони єгипетського питання.

* Плюта Наталія — кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету, plyta@ukr.net

¹ Колоніальний вопрос и его решение // Московские ведомости. — 21.IX.1884. — С. 126.

У листі до Мюнстера від 12 серпня того ж року О. фон Бісмарк висловив невдоволення недостатньо енергійним проведенням останніми цієї нової лінії. Він неодноразово повертався до цього питання й писав, що «був би засмучений», якби Мюнстер «не роз'яснив англійським міністрам, що наша стриманість на конференції є наслідком англійського відношення до наших заморських інтересів і що продовження таких стосунків змусить нас зміцнити дружні зв'язки з Францією»².

Німецька політика намагалася вирішувати не лише, єгипетське питання, але й долю Конго не з Англією, а проти Англії разом із Францією. Уже в середині квітня 1884 р. Бісмарк запропонував французам домовитися з іншими державами про спільну позицію щодо англо-португальського договору. Але якщо ця пропозиція може бути пояснена німецькими інтересами в Конго, то наступні німецькі пропозиції йшли далі й відкрито пов'язувалися з німецько-французьким зближенням, якому належало надати антианглійську спрямованість. Це викликало в урядовій газеті «Le Temps», яка відображала точку зору французького міністерства закордонних справ, позитивну реакцію на політичну лінію Франції у сфері колоніальної експансії. Радикальна преса зайняла приблизно таку ж позицію, як і помірковано-республіканська, підтримуючи політику Парижу у колоніальному питанні.

7 серпня 1884 р. О. фон Бісмарк у листі до Гатцфельда висловився про те, щоб обговорити із французами можливість угоди щодо всіх областей Західної Африки, що ще не перебували під юрисдикцією якої-небудь держави. Угода повинна була передбачати свободу торгівлі в цих областях, причому до неї могли б приєднатися й інші держави.

Французький посол, якому Гатцфельд через кілька днів виклав цей план, постарався з'ясувати, чи не стане Німеччина розглядати угоду як таку, що підмінює наступне колоніальне придбання договірних сторін. Одержавши заспокійливу відповідь, він перевів розмову на Єгипет. «Якщо ми, — говорив Курсель, — зуміли б домовитися з такого, досить важливого в наших очах питання, то це склало б досить вигідне враження у Франції і підвищило б ціну зближення з Німеччиною»³. Викликаний вслід за цим у Париж Курсель після розмови з Ж. Феррі висловив Гогенлоє⁴, а після повернення до Берліна Гатцфельду принципову згоду з пропозицією О. фон Бісмарка, додавши, що необхідно включити в неї єгипетське питання. Така угода розглядалася Ж. Феррі не як союз, а як часткове або часткові угоди з окремих питань. О. фон Бісмарк був готовий підтримати всі французькі вимоги щодо Єгипту; отже, перешкод для підписання договору не було. У своїх бесідах із французьким послом Курселем

² Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. Bd. 1–40. — B.: Dt. Verl.-Gesellschaft für Politik und Geschichte, 1922–1927.

³ Documents diplomatiques français (1871–1914). Ministère des affaires étrangères. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914. — I série. — T. V, p. 368, 369.

⁴ *Hohenlohe-Schillingfurst Ch. Denkwürdigkeiten der Reichskanslerzeit / Ch. Hohenlohe-Schillingfurst.* — Stuttgart — B.: Verl.-Anstalt, 1931. — 351 s.

у середині та в кінці серпня у Варцині О. фон Бісмарк рішуче висловився за його підписання, запропонувавши поширювати франко-німецькі угоди з колоніальних питань.

13 вересня 1884 р. О. фон Бісмарк офіційно ще раз запропонував Франції погодити дії в Західній Африці й скликати конференцію з питання, яке стосується Конго. Ця пропозиція розпочиналася повідомленням про те, що рейхсканцлер доповів про свою варцинську розмову з Курселем імператору, і останній схвалив зміст ноти. Цим самим підкреслювалось, що в Німеччині угода з Францією розглядається як важливий крок її зовнішньої політики. Позиція обох держав була вже в основному погодженою, і позитивна французька відповідь лише уточнювала, що свобода торгівлі не поширюється на вже наявні французькі колонії. Так розпочала своє короткочасне існування франко-німецька «колоніальна антанта». Вона була не союзом, а лише тимчасовим зближенням, у якому кожна зі сторін прагнула використати іншу у своїх інтересах. «Колоніальна антанта» в деякій мірі полегшила Німеччині її перші кроки в колоніальній сфері. У Франції ж правлячі політичні партії насторожено спостерігали за розвитком подій.

«Колоніальна антанта» із Францією мала приховану мету. Оскільки мова йде про таємні європейські завдання Німеччини, «антанта» була продовженням старої політики відволікання сил і ресурсів Франції від її лотарингського кордону, зіткнення її з іншими державами і ізоляції її на випадок війни з Німеччиною. Надійним методом для досягнення цієї мети було заохочення колоніальної експансії Франції. Цю політику німецька дипломатія завзято проводила протягом усіх попередніх «колоніальній антанті» років. «Ми, — говорив О. фон Бісмарк наприкінці 1882 р. Гогенлоє, — могли б спокійно спостерігати, якби французький і англійський паровози наскочили де-небудь один на одного...»⁵.

Таку політику Німеччина проводила й стосовно інших країн, які могли б перешкодити її нападу на Францію. О. фон Бісмарк у своїх бесідах із запрошеним у Варцині і Фрідріхсрує французьким послом Сан-Вальє пропонував французам захопити Туніс. Як відомо, захоплення Францією Тунісу змусило Італію зайняти ворожу Франції позицію й домагатися приєднання до німецько-австрійського союзу.

У лютому 1880 р. О. фон Бісмарк висловлював у розмові з Гогенлоє своє задоволення у зв'язку з можливим захопленням Францією Марокко⁶, де вона зіштовхувалася з Англією. Через два місяці він був радий повідомленню консула в Танжері Вебера про проєктовану французами транссахарську залізницю й передбачувані великі територіальні придбання у цьому районі⁷. У липні 1881 р. О. фон Бісмарк запропонував Гогенлоє заявити французькому уряду, що він «може покласти на наше дружнє й доброзичливе ставлення до його афри-

⁵ Там само. — В. 2, s. 329.

⁶ Там само. — В. 2, s. 295.

⁷ Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. — В. 3, s. 396.

канської політики», а також запевнити його в тому, що Німеччина позитивно дивиться на французьку експансію на Середземному морі⁸.

Приступивши до придбання власних колоній, Німеччина продовжувала політику заохочення колоніальної експансії Франції навіть там, де німецькі колоніальні інтереси зіштовхувалися із французькими. Реакція французького суспільства і політичних та владних кіл на зближення з Німецькою імперією в колоніальному питанні були неоднозначними і викликали серйозні розходження та дискусії.

Одного лише заохочення Німеччиною колоніальної експансії Франції було, однак, недостатньо для того, щоб остання зважилася заради своїх колоніальних інтересів піти на розрив з іншими державами, а особливо з Англією.

Французький посол у Берліні Сен-Вальє повідомляв, що О. фон Бісмарк у розмові з ним на початку 80-х років викладав такі положення: «Війна між Францією, з одного боку, і Австрією й Німеччиною, з іншого, була б не вигідна цим державам при будь-якому її результаті. Нею скористалися б Англія й Росія для встановлення свого світового панування, а Франція і Німеччина були б відтиснуті від моря і від багатств тропічних країн»⁹. До XIX ст. Франція була суперницею Англії на морі. У цей час Англія панує на морі і витиснула Францію майже зі всіх заморських позицій. Реваншистські настрої у Франції породжують почуття тривоги в Німеччині й Австрії. Ворожість відносин цих держав із Францією сковає її в Європі й паралізує її заморські устремління. Порятунком для Франції є приєднання її до австро-німецького союзу. Останній перекриє Росії шлях у Середземне море, де Франція має інтереси, які виправдаються в майбутньому. Такий союз дозволив би захопити не тільки Балкани й Туреччину, але й сусідні області Азії.

Навряд чи О. фон Бісмарк дійсно мав намір укласти союз із Францією. Німецька політика, підштовхуючи французький колоніально-експансіоністський «паровоз», одночасно підштовхувала й англійський у тих місцях, де ймовірність його зіткнення із французьким була більшою. Наочніше все це можна бачити на прикладі Єгипту, що був об'єктом найбільш гострої боротьби між Англією й Францією. Бісмарк багаторазово, починаючи ще з міністерства Біконсфільда, радив англійцям «взяти Єгипет». «Бісмарк ніколи не приховував свого бажання, — писав 30 вересня 1882 р. Ампиль Гренвілу, — бачити Боснію окупованою Австрією, Туніс — Францією, Єгипет — Англією. Тепер, коли це бажання здійснене, його найближчим бажанням є те, щоб ці окупації тривали»¹⁰.

У вересні цього ж року рейхсканцлер доручив Герберту Бісмарку викласти Гренвілу свій погляд на доцільність «прямого володіння Єгиптом під повним суверенітетом Англії»¹¹. Про це ж говорив Ампилью, послу в Берліні, й

⁸ Там само. — В. 3, с. 401.

⁹ Documents diplomatiques français (1871–1914). Ministère des affaires étrangères. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914. — I série. — T. V. — P. 223.

¹⁰ Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. — В. 4, с. 34.

¹¹ Там само. — В. 4, с. 36, 37.

кронпринц, що висловив навіть «жаль» у зв'язку з небажанням Англії анексувати Єгипет. Навіть 10 квітня 1884 р., ще за 14 днів до відправлення консулові в Капштадті Ліпперту телеграми, яка повідомляла про взяття Німеччиною під захист підприємств Людерица в Ангра-Пекені, Бісмарк наголосив, що не мінятиме свою думку.

Будь-яка можливість мирного вирішення Англією і Францією питання про Єгипет викликала роздратування у Німеччині.

О. фон Бісмарк побоювався, що Франція і Англія в кінці кінців знайдуть якийсь компромісне вирішення єгипетського питання. Щоб зірвати таку можливість, він рекомендував анексію, що ускладнила б мирне вирішення питання.

Франції була роздратована англійською окупацією Єгипту, але маючи під боком ворожу Німеччину, не зважувалася на війну з Англією. Переконавшись у неможливості здійснити свій задум таким шляхом, О. фон Бісмарк робить спробу здійснити його з іншого боку. «Нам треба, — записав 27 серпня 1884 р. Гольштейн у свій щоденник у зв'язку з варцинськими бесідами О. фон Бісмарка з де Курселем, — використати теперішні обставини для того, щоб ґрунтовно посварити Англію та Францію. Це можливо, однак, лише в тому випадку, якщо ми надамо французам підтримку. Одними лише загальними розмовами ми французів не затягнемо. Навпаки, в цьому випадку вони будуть більше прагнути до того, щоб домовитися з Англією»¹².

У «колоніальній антанті» були поєднані колоніальні та європейські завдання французької та німецької політики. Висування на перший план колоніальних загарбань не означало, що вони зайняли центральне місце і відтіснили чи змінили європейські завдання, хоча ззовні це так і виглядало, тим більше що європейські цілі намагалися приховувати або навіть заперечувати. Якщо розглядати «колоніальну антанту» з Францією лише як інструмент колоніальної політики Німеччини, то вона повинна була б означати дійсну перебудову всієї її зовнішньої політики, а не тільки дипломатичних засобів, що мали тимчасове призначення. Вона повинна була б означати дійсне прагнення Німеччини до тривалого союзу із Францією, спрямованому проти володарки морів Англії, і бути першим кроком до такого союзу. Тоді як французький уряд і провладні сили в парламенті прагнули за рахунок такого компромісу посилити свої внутрішні позиції і зміцнити міжнародне становище Франції, колоніальні товариства і пов'язані з активною заморською експансією фінансові та промислові кола ставилися до «колоніальної антанти» недовірливо і не хотіли втрачати прибутки від колоніальної діяльності.

Проголошена «колоніальною антантою» вільна торгівля в Західній Африці також не мала для Німеччини великого практичного значення. Французькі колонії не були зобов'язані застосовувати цей принцип.

Практичним результатом «колоніальної антанти» для Німеччини виявилось головним чином вирішення питання про Конго. Як Франція, так і Німеччина були зацікавлені в недопущенні англійського або англо-португальського контролю над Конго. Обидві держави воліли бачити в Конго краще слабкого

¹² Там само. — В. 2, s. 170.

бельгійського короля, ніж Англію. Однак для вирішення цього питання не було необхідності в «колоніальній антанті». Про це свідчить згода з державами відносно Конго ще до конференції. Та й із самою Францією спільні дії були погоджені ще до запропонованої Німеччиною «колоніальної антанті».

У Німеччини існував і інший варіант вирішення суперечки про Конго. Ще 26 травня 1884 р. Гренвіл запропонував Амптилю з'ясувати в О. фон Бісмарка, чи не погодиться той направити німецького представника в англо-португальську комісію, якщо таке запрошення надійде. Амптилю було доручено сказати Бісмарку, що ця пропозиція робиться до переговорів з іншими державами й що тарифи на ввезені в басейн Конго товари не повинні перевищувати 10%. О. фон Бісмарк відхилив цю пропозицію, мотивуючи тим, що по-перше, територія ця не португальська, а вільна, по-друге, вирішення цього питання викличе незадоволення інших країн. Перше припущення є малоймовірним. Басейн Конго не залишився б вільним. Він повинен був комусь належати. Друге припущення мало на меті Францію, протиставляти якій Німеччину не входило в плани О. фон Бісмарка.

8 серпня 1884 р., коли переговори із Францією мали ще попередній характер, О. фон Бісмарк одержав від посла у Лондоні Мюнстера важливе повідомлення. Посол повідомляв, що Гренвіл у бесіді з ним висловив згоду з пропозицією О. фон Бісмарка про свободу торгівлі у всій області Конго, а також побажав щоб Англія і Німеччина узгодили свою політику щодо Португалії. Така пропозиція відкрила перед Німеччиною можливість стати однією з привілейованих держав у Конго. Відхиляючи її, Німеччина виходила з політичних, а не з комерційних міркувань.

Під час роботи конференції з питання про Конго О. фон Бісмарк наполегливо радив англійському послу Малету визнати владу «Міжнародної асоціації» над Конго, щоб дати їй можливість «успішніше опиратися територіальним домаганням Франції». Ця гра німецької дипломатії не залишилась таємницею для Лондона, і на початку 1885 р. О. фон Бісмарку довелося в розмові з Розбері спростовувати й називати «наклепом» твердження, що Німеччина «бажає зіштовхнути Англію із Францією»¹³.

Необхідність не допускати зіткнення французьких і німецьких інтересів О. фон Бісмарк підкреслював в інструкції Нахтігалю. Наприкінці серпня 1884 р. він спеціальною телеграмою заборонив Нахтігалю просування в район південніше Батанги. У найбільш важливому єгипетському питанні Німеччина не просто зайняла антианглійську позицію, але безумовно підтримала всі побажання Франції. У розмові з французьким послом де Курселем 30 серпня 1884 р. у Варцині рейхсканцлер висловив співчуття із приводу того, що французи вирішили не наполягати на своїх вимогах у єгипетському питанні. «Ви не праві, — говорив він, — вдаючись у відчай через невдалий для вас результат конференції у Лондоні... Ніщо не заважає тому, щоб держави знову зібралися в іншому місті

¹³ Манфред А.З. Внешняя политика Франции 1871–1891 гг. / А.З. Манфред. — М.: Изд. Академии наук СССР, 1952. — 345 с.

й обговорили разом з Англією, або без неї, свої інтереси в Єгипті»¹⁴. Він дав зрозуміти, що Німеччина підтримає французькі вимоги. Пропозиції О. фон Бісмарка з самого початку викликали підозру у французів. Французький посол у розмові з Гатцфельдом не приховував своїх побоювань. Преса Франції бурхливо вела обговорення цієї проблеми на сторінках газет «Le Matins», «Le Temps» та «Rapeile».

О. фон Бісмарк же намагався запевнити Францію в тому, що Німеччина прагне до союзу із Францією і що заради дружби з нею готова піти на жертви. Таким чином, «колоніальна антанта» була для Німеччини допоміжним засобом. Вона повинна була привчити Францію до думки, що в особі Німеччини вона має надійного партнера, а, значить, Франція може проявляти сміливість у колоніальній сфері і, зокрема, в антианглійській політиці, покладаючись на німецький тил.

Що ж стосується Франції, то для неї зближення з Німеччиною не вело до переорієнтації зовнішньої політики. Відомо, що повернення Ельзасу та Лотарингії було головною метою правлячих кіл Франції. Гасло звільнення Ельзасу й Лотарингії користувалося широкою популярністю і серед народних мас. Але оскільки були відсутні військові й зовнішньополітичні передумови, здійснення реваншу не могло стати актуальним завданням. Тому Франція була зацікавлена незалежно від інших міркувань у підтриманні добрих відносин з Німеччиною. Обстановка військової тривоги сковувала її політику, прирікала її на залежність від доброзичливості держав. Крім цього, оскільки реванш відкладався, пануючі класи Франції були зайняті вирішенням також вельми важливого зовнішньополітичного завдання — колоніальної експансії. Відмовлятися при цьому від запропонованої Німеччиною підтримки не було підстав, тим більше, що за цю підтримку Німеччина не вимагала плати.

З цієї причини зближення з Німеччиною значної опозиції в урядових колах Франції не зустрічало. Однак, це зближення не вело й не могло вести до переорієнтації французької політики щодо Німеччини.

Про те, що франко-німецький антагонізм не зник, постійно нагадували факти, які мали місце навіть у період найбільшої близькості між цими державами. У 1884 р., під час святкування дня 14 липня, у Парижі відбувалися реваншистські демонстрації, були зірвані пруські прапори. Демонстранти переслідували німецького підданого. У серпні антинімецькі демонстрації пройшли в ряді міст Франції у зв'язку з рескриптом Мантейфеля, який пропонував юнакам Ельзас — Лотарингії вступити в німецьку армію або покинути країну. Наприкінці серпня освячення пам'ятника герою франко-пруської війни Денфер-Рошєро в прикордонному з Німеччиною місті Бельфорє супроводжувалося реваншистською демонстрацією під гаслом «quand même» («незважаючи ні на що»). Хвилю радості й реваншизму викликала у Франції також перемога «французької партії» в Ельзас — Лотарингії на виборах у рейхстаг у жовтні

¹⁴ Documents diplomatiques français (1871–1914). Ministère des affaires étrangères. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914. — I série. — T. V. — P. 390.

1884 р. Вся французька преса говорила про «поневолених братів», яких потрібно звільнити¹⁵. Із приводу останнього факту «Російські відомості» справедливо зробили висновок, що він «показує, на якій хиткій підставі зберігається союз між Францією і Німеччиною»¹⁶.

На справжні задуми німецької політики проливає світло розмова, що відбулася в жовтні 1884 р., тобто в розпал франко-німецької «антанти», між О. фон Бісмарком й англійським послом Малетом. Розмова ця показує, що О. фон Бісмарк, домагаючись союзу із Францією, проявляючи стосовно останньої люб'язність, насправді мав на увазі не дружбу й не мир з нею. На пропозицію Малета визначити прийнятні для Німеччини умови угоди з питання про єгипетський борг, О. фон Бісмарк відповів відмовою під приводом небажання здійснювати тиск на Францію.

Французи справедливо бачили в німецьких пропозиціях приховані цілі. Де Курсель у звіті про переговори з О. фон Бісмарком 15 вересня 1884 р. виказував сумнів у тому, що О. фон Бісмарк мав велику користь для своєї політики із провалу конференції в Лондоні, був дійсно незадоволений ним. На думку де Курселя, компромісне вирішення єгипетського питання для Німеччини небажане. «Якщо вони (німці), — писав він, — простягають нам руку, то скоріше для того, щоб тримати нас у руках, ніж для того, щоб допомогти нам. Небезпечно, маючи таких компаньйонів, закривати для себе всі виходи»¹⁷. З цієї причини він різко заперечував проти антианглійської позиції французької преси, що «поглиблює урвище, яке відокремлює нас від англійців і відрізає можливість всякого відступу, передаючи нас на помилування німців»¹⁸. Такого ж погляду дотримувалися послы в Лондоні й Петербурзі, які відзначали, що заохочення французької колоніальної експансії Німеччиною і її політикою зближення із Францією насправді є спробами посварити останню з іншими державами й ізолювати її¹⁹. Це розумів і сам Ж. Феррі, через це французи приймали запропоновану Німеччиною послугу вкрай обережно.

Про те, що урядові кола Франції, пішовши на створення «колоніальної антанти» з Німеччиною, усвідомлювали справжні мотиви німецької політики, переконливо свідчать обставини падіння кабінету Ж. Феррі. 30 березня 1885 р. Ж. Феррі повинен був повідомити палаті про ганебну поразку французьких військ у Ланг-Соні в Індокитаї й зажадати від неї 200 млн. франків на розширення війни з Китаєм. Однак, втративши довіру палати, він змушений був покинути будинок через чорний хід, щоб врятуватися від гніву вороже налаштованого натовпу, який зібрався в будинку.

¹⁵ Московские ведомости. — 22.VII.1884. — С. 27.

¹⁶ Русские ведомости. — 02.VIII.1884. — С. 43.

¹⁷ Documents diplomatiques français (1871–1914). Ministère des affaires étrangères. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre de 1914. — I série. — T. V. — P. 411.

¹⁸ Там само. — P. 411.

¹⁹ Нарочницкий А.Л. Колониальная политика капиталистических держав на Дальнем Востоке 1860–1895 гг. / А.Л. Нарочницкий. — М., 1956. — 341 с.

Обурення в палаті й поза нею було велике. Ж. Феррі таврували як «ошуканця», «злочинця», «зрадника». З погляду колоніальної політики така реакція була малообґрунтованою й незрозумілою. Експедицію в Індокитаї палата схвалювала до і після цих подій. Сама поразка, хоча й безсумнівно ганебна, не була настільки значною у військовому відношенні, і, у всякому разі, вона не повинна була вплинути на долю «колоніальної антанті» з Німеччиною.

Справжню причину такої реакції варто шукати не в заокеанській, а в європейській політиці. Її досить ясно виклав у палаті Ж. Клемансо за два дні до зазначених подій. «У нас є, — говорив він, — більш важливі інтереси, чим на Далекому Сході... Наші європейські інтереси мають зверхність над всім іншим... Становище в Європі таке, що уряд не може не зрозуміти всієї глибини своїх помилок»²⁰. Ж. Клемансо різко засуджував Ж. Феррі за те, що він пішов на зближення з О. фон Бісмарком.

Правлячі кола Франції схвалювали політику колоніальної експансії, яку проводив уряд, у тому числі експансію в Індокитаї. Після падіння кабінету Ж. Феррі кабінет Брісона робив все необхідне, щоб закріпити французьку окупацію Аннами. Панівні класи Франції намагалися встановити гарні відносини з Німеччиною і використати її підтримку в колоніальних питаннях, однак їх не полишала думка про те, що головну небезпеку для Франції становила Німеччина. Ж. Феррі обвинувачували лише в тому, що, надмірно захопившись колоніальними справами, він забув про обережність і поставив цим самим Францію у невигідні умови в разі нападу на неї Німеччини.

Обставини падіння кабінету Ж. Феррі показали заплутаність розрахунків німецької дипломатії. «Колоніальна антанта» сприяла активізації французької політики в багатьох напрямках, зокрема, в Індокитаї та Єгипті. Вона, однак, не могла підштовхнути Францію до розриву з державами, які виявилися б їй корисними у випадку війни з Німеччиною. Це значною мірою знецінило для німецької дипломатії «колоніальну антанту». «Недовіра до нас, — відзначав з розчаруванням О. фон Бісмарк у листі до Гогенлоє від 25 травня 1885 р., — буде у вирішальний момент (у французів) сильніше гніву проти Англії. Тому ми повинні остерігатися того, щоб служити вістрям, спрямованим проти Англії, і бути більше французами, ніж самі французи»²¹. Офіційно розрив «антанті» відбувся тільки восени 1885 р., причому цього разу вже французький уряд усіляко підкреслював свою прихильність до неї. Проте, падіння кабінету Ж. Феррі чітко показало, що така «антанта» не має перспектив, це фактично і стало її кінцем. Очевидно, що міжнародна обстановка змінилася, й демонстрація ворожості до Англії давала вже меншу вигоду і таїла в собі більше небезпеки для самої Німеччини.

Падіння кабінету Ж. Феррі свідчило про безпідставність німецької співпраці із Францією, а ослаблення колоніальної експансії Франції, яке наступило за цим

²⁰ Манфред А.З. Внешняя политика Франции 1871–1891 гг. / А.З. Манфред. — М.: Изд. Академии наук СССР, 1952. — 353 с.

²¹ Die Große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914: Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes. — B. 3, s. 446.

падінням, створило умови для пом'якшення суперечностей між нею й Англією, зокрема, для притуплення гостроти єгипетської суперечки. З осені 1885 р. франко-німецькі відносини знову погіршилися. Колоніальна експансія Німеччини почала носити епізодичний характер. Аж до середини 90-х років вона не змогла знову знайти той цілеспрямований характер, який мала в 1884–1885 рр. Виникали тертя на ґрунті колоніальних суперечностей, у першу чергу з Англією, але вони не набували тієї гостроти, як у попередні роки. Німецька політика, виходячи зі своїх європейських інтересів, не допускала серйозних ускладнень із Англією через колоніальні здобутки. Колоніальні інтереси й експансія продовжували займати в німецькій політиці значне місце, про що свідчили колоніальні загарбання, хоча вони і здійснювалися епізодично. Колоніальній політиці, однак, відводилася підлегла роль. Бісмарк, принаймні теоретично, продовжував дотримуватися того погляду, що у випадку війни з великою морською державою колонії захищатися не будуть.

Центральне місце у зовнішній політиці Німеччини до середини 90-х років продовжували займати її європейські інтереси і частково завдання військового розгрому Франції. Колоніальна експансія при цьому перебувала на другому плані. Керівники німецької імперії не вважали за потрібне вступати у військові конфлікти або йти через колонії на серйозне загострення відносин з державами. Ці висновки підтверджуються перш за все тим, що Бісмарк чинив опір планам будівництва «великого флоту», і готовністю правлячих верств Німеччини йти на поступки в колоніальних питаннях в інтересах своєї європейської політики.

Отже, франко-німецька «колоніальна антанта», на перший погляд, здавалося б, заперечувала зроблений раніше висновок і свідчила б про докорінні зміни у зовнішній німецькій політиці. Насправді, в цій «антанті» німецькі колоніальні інтереси не були головними. Великого практичного значення «антанта» для німецької колоніальної експансії не мала. Разом з тим, запевнивши Францію у безпечності її лотарінгського кордону, вона повинна була заохотити її колоніальну експансію і спонукати піти на розрив з Англією через суперечки з колоніального питання, особливо єгипетського. Іншими словами, «колоніальна антанта» була для Німеччини основним засобом послаблення Франції у Європі.

СОЗДАНИЕ ФРАНКО-НЕМЕЦКОЙ КОЛОНИАЛЬНОЙ АНТАНТЫ И ФРАНЦУЗСКОЕ ОБЩЕСТВО

Наталья Плюта (кандидат исторических наук, доцент кафедры всемирной истории Ровенского государственного гуманитарного университета,
plyta@ukr.net)

Статья посвящена колониальной политике Франции в Африке в 70–90-х годах XIX ст., а именно, исследована проблема создания франко-немецкой колониальной антанты и реакции на это французского общества.

Ключевые слова: колониальная политика, франко-немецкая колониальная антанта, политические дискуссии.

CREATION OF FRANCO-GERMAN COLONIAL ANTANTA AND FRENCH SOCIETY

Nataliya Plyta (Candidate of historical sciences, Assistant professor of world history of Rivne State Humanitarian University, plyta@ukr.net)

The article is dedicated to colonial politics of France in Africa in 70–90th of XIX century, namely, to investigation problem of franco-german colonial antanta creation and reaction of French society to it.

Keywords: *colonial politics, franco-german colonial antanta, political discussions.*